

Teresa Obolevitch

Homo Sapiens czy Animal Rationale?

Zagadnienia Filozoficzne w Nauce nr 41, 138-143

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

obojętna. Podczas słów kończących tegoroczne spotkanie zarysowany został projekt przyszłorocznej konferencji, a właściwie dwie alternatywne propozycje: możliwość spotkania wokół filozofii Rogera Penrose'a lub konferencja poświęcona idei bliskiej wszystkim zapraszanym prelegentom — popularyzacji nauki.

Wydarzeniem towarzyszącym konferencji było wspólne zwiedzanie wystawy zatytułowanej *Zielnik Wyspiańskiego* zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w Krakowie w ramach Roku Stanisława Wyspiańskiego. Był to miły akcent łączący ludzką twórczość z przyrodą.

Wspomnienie XI Krakowskiej Konferencji Metodologicznej mogą przywołać materiały zamieszczone na jej oficjalnej stronie: <<http://www.kkm.uj.edu.pl>>, gdzie odnajdziemy galerię zdjęć oraz nadesłane abstrakty wystąpień.

Maja Nistrój

HOMO SAPIENS CZY ANIMAL RATIONALE?

W dniach 11–13 czerwca 2007 r. w Jachrance k/Warszawy odbyły się warsztaty pt. „W poszukiwaniu swoistości człowieka”, zorganizowane przez Instytut Filozofii oraz Instytut Ekologii i Bioetyki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (Warszawa). Problematyka tych spotkań nawiązywała do tematu przeprowadzonej w 2005 r. konferencji naukowej „Kontrowersje wokół początków człowieka”⁴. Tym razem uczestnicy warsztatów poszukiwali odpowiedzi na dawne filozoficzne pytanie: „Kim jest człowiek?”. Od pewnego czasu zagadnienie to przeszło do nauk przyrodniczych (przede wszystkim biologicznych). Osiągnięcia nauki ostatnich stuleci (teoria Darwina, która „zdetronizowała” człowieka z wyróżnionego miejsca we wszechświecie, ustawiając go w szeregu zwierząt; dane paleobiologii, czy wreszcie imponujący rozwój genetyki), dostarczają nowego impulsu do rozważenia sta-

⁴Materiały pokonferencyjne zebrane są w książce: G. Bugajak, J. Tomczyk (red.), *Kontrowersje wokół początków człowieka*, Katowice: Księgarnia św. Jacka 2007.

tusu i specyfiki człowieka. Co decyduje o przynależności człowieka do gatunku *Homo sapiens*? Czy oprócz cech czysto biologicznych można znaleźć inne kryteria, decydujące o byciu człowiekiem? Na te i inne pytania próbowali odpowiedzieć uczestnicy warsztatów.

Warsztaty miały charakter interdyscyplinary i zgromadziły przedstawicieli różnych dziedzin nauk przyrodniczych (antropologii, paleobiologii, genetyki, fizyki) oraz filozofów i teologów. W związku z tym, wygłoszone podczas ośmiu sesji referaty można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej z nich należą prezentacje, mające charakter specjalistyczno-biologiczny. Drugą grupę stanowią odczyty filozoficzne — w szerokim znaczeniu tego słowa — zarówno filozoficzno-przyrodnicze, jak też o proveniencji filozoficzno-humanistycznej. W celu ułatwienia śledzenia analizowanych tematów, zostaną one przedstawione zgodnie z powyższym podziałem, a nie według kolejności wystąpień uczestników warsztatów.

Przyrodnicy ukazywali w swych wykładach biologiczne wyróżniki *Homo sapiens sapiens*, zaznaczając przy tym, iż wiele z tych cech ma charakter dyskusyjny — znajdujemy je bowiem także u innych zwierząt. Jednym z kryteriów bycia człowiekiem jest zdolność artykułowanego mówienia. Zwróciła na to uwagę dr Joanna Grzelak (Katedra Antropologii Uniwersytetu Wrocławskiego) w interesującym referacie *Biologiczne podłoże mowy*. Mówienie umożliwia już anatomiczna konstytucja przedstawicieli *Homo sapiens*: pionizacja ciała, niska lokalizacja krtani itp. Najważniejsze znaczenie ma jednak podłoże neurologiczne, czyli posiadanie i koordynacja określonych ośrodków mowy (czuciowego, ruchowego, ośrodków pisania i czytania). Omawiając mechanizm mówienia, prelegentka wskazała także na przyczyny niektórych patologii mowy.

Prof. Piotr Lenartowicz SJ (Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Kraków) w prezentacji *Zjawisko allometrii a rekonstrukcje człowiekowatych* przeanalizował zmianę aparatu mastykacji (gryzienia pokarmów) w procesie ewolucji.

Dr Jolanta Koszteyn (Instytut Oceanografii PAN, Sopot) wygłosiła odczyt pt. *Złożoność biologicznego pojęcia gatunku a problem*

ras człowieka. Prelegentka zasugerowała, że rasy mogą być traktowane jako ekotypy, które pojawiły się w przeszłości, gdy człowiek nie dysponował technologiami, umożliwiającymi mu dostosowanie się do środowiska. Obecni na sali adwersarze tego stanowiska zaznaczali, że rasy stanowią podgatunki, a nie ekotypy (różnią się one bowiem genetycznie, a nie tylko fenotypicznie). Zwrócono przy tym uwagę na dyskusyjność pojęcia rasy.

Dr Hanna Mańkowska-Pliszka (Zakład Morfologii Kręgowców Akademii Podlaskiej, Siedlce) w imieniu współautorów — dra Piotra Żychowskiego z tegoż Zakładu oraz dra Maurycego Stanaszka (Muzeum Archeologiczne, Warszawa) — zaprezentowała referat *Homo habilis — na ścieżkach człowieczeństwa*. Prelegentka przedstawiła wyniki badań, prowadzonych przez zespół badaczy, nad morfologią i hipotetycznym zachowaniem *Homo habilis* („człowieka zręcznego”), zamieszkującego Afrykę wschodnią 2,4–1,5 mln lat temu. Wiele czynników (budowa czaszki, pojemność mózgowa 700–800 cm³, mniejszy prognatyzm twarzy, zdolność do wykonania precyzyjnych ruchów, a przede wszystkim — mowa artykułowana i domniemane pochówki) świadczy o tym, że gatunek ten istotnie różni się od form człekokształtnych. Wprawdzie mała ilość materiału archeologicznego wywołuje trudności interpretacyjne, niemniej jednak, zdaniem prelegentki, gatunkowi *Homo habilis* nie można odmówić człowieczeństwa.

Zagadnienie *Pochodzenie człowieka a geneza człowieczeństwa* stanowiło treść wystąpienia prof. Jerzego Dzika (Instytut Paleobiologii PAN, Instytut Zoologii Uniwersytetu Warszawskiego). Prelegent na konkretnych przykładach pokazał, że ustalenie początku człowieka — zarówno w procesie ewolucji, jak i w rozwoju osobniczym (w stadium embrionalnym) — nastęrcza wiele trudności. Biologiczne kryteria demarkacji człowieka wykluczają uzasadnienie jego wyjątkowości. Człowieka spośród zwierząt wyróżnia natomiast zdolność do ewolucji społecznej (a więc do rozwoju cywilizacji i kultury), która zastąpiła ewolucję biologiczną.

O trudnościach, dotyczących ustalenia momentu śmierci człowieka, mówił lek. med., mgr Jacek Norkowski OP, który przedsta-

wił referat *Zagadnienie statusu chorych z uszkodzeniem mózgu i jego implikacje etyczne*.

W prezentacji, zatytułowanej *Antropogeneza bez abiogenezy?*, dr Andrzej Zykubek (Wydział Filozofii, KUL) rozważał warunki niezbędne do powstania życia na Ziemi, czyli zaistnienia protobiontów. Na koniec wystąpienia autor zadał pytanie: Czy antropogeneza jest zmianą istotną w stosunku do abiogenezy, a jeżeli tak, czy nie należałoby proces powstania człowieka nazywać a-abiogenezą (w sensie zaprzeczenia, czy przekroczenia abiogenezy)?

Burzliwą dyskusję wywołał referat dr hab. Jerzego Macewicza (Instytut Ekologii i Bioetyki UKSW) pt. *Genetyka a wyróżniki człowieczeństwa*, w którym autor przekonywał, że człowiek w całości jest zdeterminowany przez swoje wyposażenie genetyczne. Nawiązując do tezy R. Dawkinsa, prelegent twierdził, że kulturę tworzą memy — jednostki informacji, znajdujące się „poza mózgiem człowieka”. Zaproponowane rozwiązanie rodzi jednak szereg wątpliwości, na które wskazali uczestnicy warsztatów: Czy można zredukować człowieka wyłącznie do jego materiału genetycznego? Czy kulturę (zwłaszcza religię) da się wyjaśnić w terminach memów działających niezależnie od ludzi? Ponadto zwrócono uwagę, że wysunięta przez Dawkinsa w 1976 r. koncepcja „samolubnego genu” jest sprzeczna także z faktami biologii.

W „filozoficznej” części warsztatów dyskutowano nad „tradycyjnymi” określeniami człowieka jako *animal rationale* czy *animal religiosum*, a więc nad kwestią racjonalności, religijności i moralności człowieka oraz jego twórczej działalności. Dr hab. Anna Latawiec (Instytut Filozofii UKSW) w referacie pt. *Na tropie historyczno-kulturowych uwarunkowań swoistości człowieka* postawiła następujące pytania: Czy można wskazać, że moment (w sensie czasoprzestrzennym) pojawienia się człowieka zdecydował o jego specyfice? Czy tylko człowiek tworzy kulturę (w sensie jej wyjątkowości)? Odpowiadając na pierwsze pytanie negatywnie, Anna Latawiec wyraziła opinię, że o swoistości człowieka stanowi zdolność do kreowania kultury i formowania złożonych struktur społecznych.

Dr hab. Anna Lemańska (Instytut Filozofii UKSW) w odczycie *Człowiek jako podmiot ewolucji* zaproponowała oryginalne kryterium, które wyróżnia człowieka spośród zwierząt. Zdaniem prelegentki, jest nim fakt, iż człowiek przestał podlegać działaniu doboru naturalnego, czyli przestał być biernym przedmiotem ewolucji, a stał się jej podmiotem. Mechanizmy ewolucji zostały zastąpione przez ludzką kreatywność: człowiek wykracza poza przyrodę, przeciwstawiając się presji naturalnego środowiska.

Prof. Wiesław Macek (Wydział Matematyczno-Przyrodniczy UKSW, Centrum Badań Kosmicznych PAN, Warszawa) wygłosił referat pt. *Homo sapiens?*, w którym przedstawił poglądy ks. prof. Michała Hellera, dotyczące racjonalności świata i racjonalności mieszkającego w nim człowieka — twórcy nauki.

Temat racjonalności podjął także ks. mgr Mirosław Przechowski (WSD, Pelplin) w odczycie zatytułowanym *Człowiek w otwartym świecie K.R. Poppera*.

Prof. Andrzej Grzegorzczak (profesor emerytowany IFiS PAN, Warszawa) zaprezentował referat *Zagadnienia poznawczej regulacji zachowania a specyfika człowieka*, w którym wysunął tezę, iż człowieka odróżnia (1) wysoka samosterowność, niezależność jego zachowania, pomimo bycia w relacji z innymi rzeczami oraz (2) symboliczna regulacja zachowania w obrębie gatunku *Homo sapiens*.

O teologicznych i etycznych aspektach człowieka jako twórcy mówiła dr Halina Drewniak (Instytut Matematyki, Uniwersytet Rzeszowski) w wystąpieniu, zatytułowanym *Od podziwu do świadomej twórczości*.

Ks. dr Adam Świeżyński (Instytut Filozofii UKSW) wygłosił referat *Odkrywca czy twórca? – uwagi na temat ludzkiego poszukiwania sensu*. Wyróżniając sens „globalny” i sens „lokalny”, prelegent stwierdził, że odkrywanie sensu rzeczywistości nie wyklucza, ale domaga się także jego współtworzenia.

Koncepcję człowieka jako *animal symbolicum* w ujęciu E. Cassirera i A.F. Łosiewa przedstawiła s. dr Teresa Obolovitch (Wydział Filozoficzny PAT, Kraków).

Falę emocji wywołał wykład dr hab. Małgorzaty Grzegorzewskiej (Instytut Anglistyki Uniwersytetu Warszawskiego), zatytułowany *Pytanie o początek czy zapowiedź końca? O kolejach „jednego długiego dowodzenia” od teorii Darwina do antropologii Girarda*. Prelegentka zaprezentowała koncepcję francuskiego literaturoznawcy i antropologa Rene Girarda, głoszącego tezę, że człowiek jest istotą, zdolną do zabijania niewinnych, zaś w centrum współczesnego rozumienia kultury znajduje się pojęcie ofiary.

Nie sposób omówić w tym krótkim sprawozdaniu wszystkich zagadnień poruszanych podczas poszczególnych sesji oraz w kuluarach. Rzecz jasna, w trakcie warsztatów nie wypracowano żadnej „definicji” człowieka, która jednoznacznie ukazywałaby jego specyfikę. Zwrócono natomiast uwagę na wiele ważnych aspektów — biologicznych i filozoficznych — faktu bycia człowiekiem, podkreślając niebezpieczeństwo zredukowania człowieczeństwa do jednego tylko wymiaru. Jak stwierdziła jedna z uczestniczek warsztatów, biologowie i humaniści różnią się w rozumieniu człowieka o „lata świetlne”. Podczas spotkań i jedni, i drudzy mieli możliwość nie tylko pogłębić swoją wiedzę, ale ponadto — jak przyznali uczestnicy — dostrzec ograniczenia własnych metod poznawania świata i człowieka. Warsztaty ukazały wagę interdyscyplinarnego podejścia do analizy człowieczeństwa, co pozwala stwierdzić, że z powodzeniem spełniły swoje zadanie.

Teresa Obolevitch